

NICOLAE IORGA
APĂRĂTOR AL DREPTURILOR ȘI INTERESELOR POPOARELOR
AMENINȚATE DE COTROPIREA HITLERISTĂ

GHEORGHE BUZATU

După instaurarea hitlerismului la putere în Germania a crescut imens pericolul unui nou război. Încălcînd sistematic clauzele tratatelor pe atunci în vigoare, hitleriștii nu-și ascundeau intențiile lor de cucerire a dominației mondiale. Pe calea înfăptuirii acestor țeluri, înrobirea popoarelor europene constituia un prim pas important și absolut necesar. Ca urmare, securitatea tuturor statelor din Europa, mari și mici, s-a aflat după 1933 în permanentă primejdie. România se număra și ea printre țările amenințate de expansiunea hitleristă.

Așa după cum se știe, țara noastră a constituit întotdeauna, datorită bogățiilor și situației ei strategice, un punct de atracție pentru imperialismul agresiv german. În această situație, conștiente de soarta pe care cel de-al III-lea Reich o rezerva României, masele populare de la noi, conduse de P.C.R., au militat cu consecvență — în anii care au precedat nemijlocit izbucnirea celui de-al doilea război mondial — pentru apărarea independenței țării împotriva cotropitorilor naziști, pentru apărarea păcii. Lupta maselor din această perioadă a avut un puternic ecou în rîndul unor proeminente personalități ale științei și culturii românești¹. Așa, de pildă, pentru apărarea idealurilor de libertate națională s-a pronunțat M. Sadoveanu, în timp ce N. Titulescu, ca ministru de externe, a depus eforturi susținute pentru a face să triumfe respectul față de tratate și de ideile păcii. În același timp, marele istoric și patriot N. Iorga a desfășurat o activitate neobosită, cu puternică rezonanță pe plan european, pentru apărarea drepturilor și intereselor poporului român și ale celorlalte popoare, îndeosebi ale celor mici, amenințate în primul rînd de către cotropitorii hitleriști.

¹ Vezi N. Copoiu, *Atitudinea patriotică a oamenilor de cultură față de expansiunea ideologiei naziste în România, în Din istoria contemporană a României*, Buc., 1965, p. 187 și urm.

Cercetarea aspectului anunțat în titlu al activității lui N. Iorga nu face acum pentru întâia dată obiectul unei analize. Semnificația și însemnătatea atitudinii adoptate de istoric în acele momente grele pentru istoria omenirii au fost subliniate nu o dată încă pe când el se afla în viață. Mai apoi, în anii luptei împotriva fascismului, opiniile lui Iorga asupra triumfului inevitabil al popoarelor contra agresorilor nu puteau rămâne total necunoscute. În 1944, atunci când România lupta alături de Națiunile Unite contra Germaniei, prof. N. Bănescu a ținut la Academia Română o vibrantă comunicare despre *N. Iorga — martir al libertății popoarelor*². În acele zile când popoarele așteptau cu înfrigurare ziua victoriei depline care nu mai putea întârzia, autorul, un bun cunoscător al operei lui Iorga, sublinia tocmai că ideea fundamentală care se desprinde din scrierile antihitleriste ale marelui istoric este aceea că toți cei care au atentat la pacea lumii vor suferi un eșec neîndoios. Aniversarea a 25 de ani de la moartea istoricului a prilejuit apariția a numeroase materiale consacrate vieții și activității lui Iorga. Ar fi, desigur, imposibil să le cuprindem pe toate aici. Amintim doar că în ce ne privește au fost strânse pentru prima dată în volum o serie de articole cu caracter antihitlerist³, în timp ce T. Georgescu s-a ocupat special de poziția lui N. Iorga împotriva hitlerismului⁴.

În ciuda varietății și multitudinii materialelor publicate în ultima vreme, care reprezintă certe contribuții pe linia elucidării unor aspecte importante privind viața și opera lui Iorga, multe probleme se impun încă a fi precizate. În rîndurile ce urmează nu ne-am propus să facem o analiză exhaustivă a întregii activități desfășurate de N. Iorga în scopul apărării drepturilor și intereselor popoarelor amenințate de naziști. Cadrul prezentului articol nu ne permite acest lucru, cunoscute fiind-ne întinderea operei și varietatea preocupărilor istoricului, de-a dreptul debordante pentru cercetător. Ca atare, stabilind de la început limitele articolului nostru, vom încerca să precizăm ce înțelegea N. Iorga prin „drepturile” și „interesele” unui popor, rămînînd ca apoi să urmărim acțiunile concrete ale savantului îndreptate spre apărarea popoarelor. Amintim de asemenea că în vederile noastre intră mai cu seamă activitatea publicistică a lui Iorga, fără a neglija opera lui istorică în ansamblu din ultimii ani ai vieții.

Studierea activității desfășurate de către N. Iorga în sprijinul respectării drepturilor și intereselor popoarelor ne permite să surprindem una dintre laturile esențiale ale personalității sale : aceea de *istoric militant*. Trebuie să subliniem că Iorga a arătat întotdeauna că istoricul și studiile istorice au o înaltă menire în societate. În 1911, în discursul de recepție al Academiei, el declara că nu poate concepe ca istoricul să stea retras într-un adevărat „turn de fildeș”, străin de durerile și de aspirațiile neamului. „Făcînd parte dintr-un popor, înfățișîndu-i viața, încălzîndu-se astfel de toate silințele și credințele cheltuite în cursul epocelor, mișcat de nesfîrșitele suferințe prin care a tre-

² Cf. „Analele Academiei Române”, seria III, t. XXVII, p. 35 și urm.

³ Vezi N. Iorga, *Scrieri alese*, 2 vol., Buc., 1965.

⁴ T. Georgescu, *N. Iorga împotriva hitlerismului*, Buc., 1966.

buit să treacă neamul său pentru ca să ajungă pînă în timpul de față, avînd în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor și tuturor înfrîngerilor cîștigate și suferite în timp de secole, istoricul — spunea atunci N. Iorga — e un bătrîn prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească...⁵ Acționînd potrivit cu aceste convingeri, Iorga a întrucipat în cea mai înaltă măsură tipul istoricului militant. Înainte de 1918, el a fost un aprig luptător pentru desăvîrșirea unității noastre naționale, s-a pronunțat pentru înfăptuirea unei largi reforme agrare, ca și pentru acordarea votului universal. Iorga a fost preocupat concomitent și de problemele care frămîntau opinia publică europeană; el a dezvăluit țelurile imperialiste urmărite de Anglia în Africa de sud, de Rusia și Austro-Ungaria în Balcani, precum și planurile expansioniste ale Germaniei lui Wilhelm al II-lea; totodată el a susținut fără rezerve idealurile de libertate națională ale popoarelor aflate sub jugul monarhiei bicefale.

După terminarea primului război mondial, Iorga nu și-a schimbat poziția, participînd activ la viața politică a țării. El considera acum că poporul român se găsește în epoca consolidării unității lui naționale, că el are o măreață operă de înfăptuit, atît spre folosul nostru, cît și al civilizației universale. O dată cu începutul deceniului al patrulea, cînd asistăm la ascensiunea fascismului pe plan european, se accentuează caracterul militant al operei istorice a lui N. Iorga. Acest lucru reiese cu prisosință în evidență pentru cine urmărește scrierile lui istorice din ultimul deceniu al vieții. În acești ani, Iorga elaborează, ca rezultat al unor strădanii de aproape jumătate de veac, monumentală *Istorie a românilor*, operă pătrunsă de un cald patriotism, în care fundamentează strălucit rosturile poporului român pe aceste meleaguri și drepturile sale. Preocupat mai cu seamă de destinul poporului român, Iorga nu a neglijat soarta celorlalte popoare. Marele istoric era adeptul indivizibilității păcii, și afirma că între toate națiunile există o solidaritate organică⁶, fapt în virtutea căruia nu putea concepe înrobirea uneia de către alta. Aici este locul să specificăm că în această vreme Iorga a renunțat la multe din punctele sistemului său naționalist din trecut. Acum el publică cunoscuta lucrare, redusă ca proporție, dar plină de semnificație, *Contra dușmăniei între nații. Români și unguri*⁷. Afirmîndu-și crezul său cu privire la relațiile ce trebuie să se statornicească între state, Iorga arată că ațîțarea urii între popoare „este lucrul cel mai neîntemeiat și cel mai neîngăduit de pe lume”. Iar în fața primejdiei ce plana asupra regiunii sud-estului european din partea Germaniei naziste, Iorga propovăduia o înțelegere a tuturor popoarelor din acest spațiu geografic pentru a putea stăvili la timp pe agresori. Istoricul avea în vedere însă ca „să nu facem numai alianțe de stat,

⁵ N. Iorga, *Două concepții istorice*, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. 3, Buc., 1944, p. 97.

⁶ N. Iorga, *Originea și dezvoltarea istoriei universale*, în *Generalități...*, p. 290—291.

⁷ București, 1932.

care nu leagă, ci legături de popoare, care să poată servi la interesele noastre comune”⁸.

Iată numai câteva dintre problemele care preocupau omenirea și în rezolvarea cărora N. Iorga era deplin încredințat că studiile istorice trebuie să contribuie într-o măsură însemnată. Nu este întâmplător faptul că tocmai în acești ani găsim formulată în lucrările lui, în repetate rânduri și sub diferite forme, ideea utilității studiilor istorice. Astfel, o conferință ținută la radio (ianuarie 1939) se intitula *Necesitatea cunoștințelor istorice*⁹, iar cu alt prilej Iorga își propunea să demonstreze *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*¹⁰; Iorga este continuu preocupat de multiplele aspecte ale vieții internaționale, asupra cărora a emis interesante păreri cuprinse în lucrarea *Idei asupra problemelor actuale*¹¹. În această lucrare, Iorga analizează într-un capitol aparte „aparențele de Europă nouă”, pe care le supune unei critici necruțătoare. Așa, de pildă, el combate „noul” naționalism și sistemul autarhic propovăduite de Hitler și de Mussolini, pe care le califică ca fiind „o prostie”¹²; totodată el respinge noua „religie a violenței” și crede că în asemenea momente știința nu poate „sta în afară de societate”. Omul de știință e dator, spunea Iorga, „să aleagă și să se ocupe cu ceea ce e mai în legătură cu viața și interesele societății”¹³. Răspunzînd tocmai acestui deziderat, istoricul a ținut în anul 1939—1940 un ciclu de 25 de lecții la Universitatea din București despre *Dezvoltarea imperialismului contemporan*. Abordînd această temă, Iorga voia să afle un răspuns la „problemele zilnice”, să demonstreze „cum se formează fiara care crește, monstrul care se umflă din ce în ce mai mult, spre nenorocirea omenirii...”¹⁴. Mărturii interesante în ce privește concepția lui Iorga despre necesitatea studierii istoriei găsim formulate și în ciclul de lecții prezentat, tot în anul 1939—1940, la Academia de comerț din București¹⁵. Aici Iorga își exprima credința că „istoria e foarte folositoare prin sensul ei moral și prin metoda pe care o întrebuintează...”¹⁶. De aceea el cerea să nu se piardă din vedere învățămintele, lecțiile pe care ni le dă istoria, care rămîne totuși „marea judecată a tuturor statelor și națiunilor”¹⁶. În felul acesta, istoricul era îndreptățit să conchidă că toate eforturile Germaniei hitleriste de a pune stăpînire pe întreaga lume nu pot avea decît „un efect dezastruos”¹⁷.

Din cele expuse rezultă că N. Iorga, deși adept al concepției idealiste, a exprimat idei interesante despre rolul și despre utilitatea studiilor istorice în societate, ajungînd la concluzii valabile în ce privește caracterul militant al istoriei. Opiniile istoricului în această privință au evoluat continuu, cris-

⁸ N. Iorga, *Ce este sud-estul european*, Buc., 1940, p. 14.

⁹ *Idem*, *Necesitatea cunoștințelor istorice*, în *Generalități...*, p. 293 și urm.

¹⁰ *Idem*, *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*, în *Generalități...*, p. 257 și urm.

¹¹ București, Edit. „Cugetarea”, f.a.

¹² *Idem*, *Idei asupra problemelor actuale*, p. 95—96.

¹³ *Ibidem*, p. 160.

¹⁴ N. Iorga, *Dezvoltarea imperialismului contemporan*, I, Buc., 1940, p. 21.

¹⁵ *Idem*, *Îndreptări noi în concepția epocii contemporane*, 2 vol., Buc., 1940.

¹⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 6.

¹⁷ *Ibidem*.

talizându-se definitiv sub influența evenimentelor al căror martor a fost în ultimii ani ai vieții. Militantismul lui N. Iorga poate fi constatat și urmărit pe diferite planuri, potrivit cu preocupările multiple și activitatea intensă pe care a desfășurat-o istoricul. El s-a manifestat cu vigoare și în domeniul pe care ne-am propus să-l cercetăm, acela al acțiunii desfășurate de Iorga pentru apărarea drepturilor și intereselor popoarelor.

Atitudinea lui N. Iorga în favoarea respectării drepturilor fundamentale ale popoarelor izvoara din convingerea istoricului că orice popor trebuie să se bucure de o viață liberă, independentă. După cum se știe, Iorga privea istoria ca o „unitate absolută a vieții omenești, în orice margine de spațiu și de timp“¹⁸. Considerând că orice popor reprezintă un „protagonist“ al acelei „mari drame mondiale“ care e istoria¹⁹, Iorga conchidea că „fiecare nație e o energie, având izvoarele și împrejurările ei deosebite, caracterul și misiunea ei specială“²⁰. Din aceste cuvinte se degajează rolul și importanța pe care Iorga le atribuia fiecărui popor în făurirea istoriei, în crearea celui mai de preț bun al omenirii, care în concepția sa îl constituia civilizația mondială. Respingând teoriile naziste, care urmăreau să acrediteze în cursul deceniului al patrulea teza „lipsei de rost a statelor mici“, istoricul român arăta că, dimpotrivă, „orice ar crede o nouă filozofie politică..., civilizația umană nu e un mare fluviu unic, ieșit de supt munții cei mai înalți, din izvoarele cele mai adânci, ci cursul ei duce apele vii ale tuturor afluenților cari aduc cu ei fiecare un mister de vitalitate fără de care fluviul s-ar pierde în mlaștini“²¹.

În concepția lui N. Iorga, „drepturile“ de care trebuiau să se bucure popoarele erau foarte largi, conlucrând toate la dezvoltarea absolut liberă a unui stat. Istoricul avea în vedere, înainte de toate, păstrarea independenței popoarelor, recunoașterea regimului social-economic pe care și l-a ales un popor, stabilirea de drepturi egale pe plan internațional între toate statele mari și mici. În ceea ce privește „interesele“ popoarelor, istoricul le definea ca fiind conforme drepturilor ce incumbau fiecărui stat și decurgând direct din acestea.

Ridicându-se în sprijinul națiunilor amenințate de robia hitleristă, Iorga avea în vedere în primul rând respectarea dreptului fiecărui popor de a dispune în mod liber de soarta sa. În anii agresiunii fasciste, istoricul a subliniat în mai multe rânduri necesitatea recunoașterii independenței naționale ca fiind unul dintre principiile de bază care pot contribui la menținerea bunelor relații între state. Astfel, într-o conferință radiodifuzată din octombrie 1938, el arăta că toate statele, în special cele mici, trebuie să pretindă și să-și organizeze propria lor apărare pentru a-și menține „libertatea și ceea

¹⁸ N. Iorga, *Cuvîntare la deschiderea Institutului pentru studiul istoriei universale*, în *Generalități...*, p. 216.

¹⁹ *Idem*, *Necesitatea cunoștințelor istorice*, în *Generalități...*, p. 296.

²⁰ *Idem*, *Două concepții istorice*, în *Generalități...*, p. 91.

²¹ *Vezi Nu state mici, ci națiunile sacre și originale!* în „Neamul românesc“ din 10.XII.1939 (în continuare, vom cita N.R.).

ce se mai poate numi, în timpurile noastre, independență”²². Pronunțându-se pentru respectarea independenței tuturor statelor, Iorga se gândea și la viitorul poporului său. După părerea lui, pe deplin justificată, orice atingere adusă drepturilor vreunei țări crea un iminent pericol pentru România. Istoricul nu-și ascundea temerea că înrobirea oricărui popor creează o primejdie pentru toate celelalte, căci, spunea el, „dărâmiându-se încă unul din aceste bastioane ale vieții libere, ceasul tuturor celorlalte ar suna”²³.

Din recunoașterea dreptului primordial al fiecărui stat în păstrarea independenței sale decurge în mod implicit ideea că orice popor poate și trebuie să trăiască în condițiile regimului social pe care și l-a dobândit. Dezaprobând deschis încercările așa-numitei „tetrahii” europene a Germaniei, Angliei, Franței și Italiei de a se amesteca, după conferința de la München, în treburile interne ale statelor europene, Iorga refuza acestor puteri orice drept de a impune vreunei națiuni „să părăsească forma (de guvernământ. — Gh. B.) pe care și-a dat-o”²⁴.

N. Iorga era de părere, de asemenea, că statele mari și mici trebuie să se bucure de drepturi egale pe plan internațional. El arăta că gradul înalt de civilizație la care a ajuns omenirea în secolul nostru presupune stabilirea celei mai depline egalități de tratament a tuturor țărilor. Iorga spunea că nu contează numărul populației, nici suprafața teritoriului pe care-l ocupă un popor ori gradul de dezvoltare tehnică sau culturală la care el a ajuns, pentru ca un stat să se bucure de avantaje sau drepturi preferențiale față de celelalte. Adept al egalității în drepturi a tuturor statelor, N. Iorga a demonstrat inconsistența teoriilor naziste despre existența unor așa-zise popoare sau rase „inferioare” și „superioare”. El a dezvăluit că menirea unor astfel de teorii era să justifice subjugarea popoarelor de către Germania²⁵.

N. Iorga a apreciat pe bună dreptate că soarta popoarelor s-a aflat îndeosebi în pericol după venirea lui Hitler la putere²⁶. El era convins că, începând din ianuarie 1933, omenirea a trecut printr-una din cele mai grele perioade din istoria sa. În acest timp, marele istoric a fost martorul ocular al triumfului brutalității naziste, a privit cu groază la actele de agresiune fățișă înfăptuite înainte de 1 septembrie 1939, asistând în cele din urmă la dezlănțuirea celui mai nimicitor război din istorie, a „imensului, catastrofalului război”²⁷. Drepturile și interesele popoarelor au fost ignorate, ele căzând rînd pe rînd sub cizma ocupantului. O agresiune constituia preludiul alteia, iar un popor cotropit îl preceda pe altul în robie. Agresorii nu-și ascundeau disprețul față de normele dreptului internațional, contravenind principiilor

²² Cf. *Viitorul statelor mici*, în N.R. din 16.X.1938, p. 2.

²³ *Spre cine merge gândul nostru*, în N.R. din 14.XI.1939.

²⁴ *Vezi* N.R. din 16.X.1938, p. 2.

²⁵ *Vezi Spațiu vital*, în N.R. din 14.VI.1939; *Popoare superioare?* în N.R. din 9.XII.1939; *Rasism...*, în N.R. din 19.I.1940.

²⁶ *Vezi Nazismul în cursă*, în N.R. din 8.II.1933; *Noul Reich*, în N.R. din 14.IV.1933; *Asigurări de pace*, în N.R. din 3.XII.1933; *Convertirea „observatorului american”*, în N.R. din 15.VII.1938.

²⁷ N. Iorga, *Indreptări noi în concepția epocii contemporane*, I, p. 18

recunoscute statornicite în relațiile dintre state ca rezultat al unei îndelungate evoluții istorice. În această situație era natural ca N. Iorga, care se pronunțase neconținut în decursul vieții pentru întărirea colaborării internaționale în folosul dezvoltării pașnice a omenirii, să întâmpine cu durere și cu dezgust triumful momentan al forțelor întunericii. Pe deplin temeii aprecia el că omenirea trăiește „vremi cumplite“²⁸, că, „desigur, un duh rău trece asupra lumii“²⁹ ori că războiul în care au fost aruncate popoarele fără voia lor seamănă cu un adevărat „holocaust uriaș“³⁰. Agresorul era comparat cu un „aprig leu de pradă“, care face „să răsune pustiul de urletele foamei sale“³¹. În aceste condiții, chiar și epoca cuceririlor barbare ce a urmat după prăbușirea Imperiului roman se dovedea a fi „bună“³² în comparație cu situația de dinaintea ultimului război mondial³³. Plin de durere, istoricul constata că „a fost odată o comunitate umană, care e acuma în țândări. De la un capăt al lumii la altul nu e decît urgie și prăpăd, iar în insulele de refugiu ce au mai rămas izbesc neconținut valurile amenințărilor... Forța dezlănțuită își serbează saturnalele. A fi trăit o astfel de vreme e pentru omul care mai păstrează simțirea același lucru ca și cum ar fi fost martor la cele mai cumplite zile din năvălirile care au distrus ordinea romană“³⁴.

În fața tragediei uriașe pe care o trăia omenirea, Nicolae Iorga s-a ridicat cu curaj în apărarea idealurilor umanității. O încredere neșovăită în victoria popoarelor și-a pus amprenta asupra tuturor acțiunilor sale. Cu acest gând, el a transmis popoarelor subjugate de naziști cuvinte calde de încurajare, al căror rost era în acele clipe să le ușureze supliciu robiei, pregătindu-le pentru ceasul ridicării la lupta biruitoare contra cotropitorilor. Prin glasul istoricului, popoarele căzute pradă agresorilor simțeau aproape sprijinul poporului român în acele momente grele ale existenței lor. În articolele publicate zi de zi în paginile „Neamului românesc“ ori în acelea tipărite în diverse cotidiane din țară sau din străinătate, la tribuna parlamentului sau în conferințele ținute la radio sub forma „sfaturilor pe întuneric“, în cursurile predate la Universitate, ca și în comunicările prezentate la Academie, pretutindeni unde se manifesta neobosita-i personalitate, N. Iorga nu a ezitat nici un moment să-și arate simpatia pentru cauza popoarelor amenințate de cotropitori. Totodată, el îi pune la stîlpul infamiei pe agresori, dezvăluind țelurile lor criminale. În acest fel, marele istoric a participat nemijlocit la evenimentele din ultima parte a vieții, aprobînd sau condamnînd fiecare fapt contemporan în raport cu folosul lui pentru progresul

²⁸ *Fie și cu sila*, în „Neamul românesc pentru popor“ din 1.VII.1938.

²⁹ *Duhul rău trece asupra lumii*, în „Neamul românesc pentru popor“ din 15.XI.1939.

³⁰ *Jertfele zeilor răi*, în N.R. din 12.IX.1939.

³¹ *Ceasul șacalilor*, în N.R. din 12.X.1938.

³² *Bunele vremi ale lui Attila*, în N.R. din 5.IX.1939.

³³ *Gloriosul nostru secol al XIX-lea*, în N.R. din 8.X.1939.

³⁴ *Glasuri de durere deasupra lumii*, în N.R. din 13.XII.1939.

umanității. În aceste împrejurări, Iorga ajunge la acea înaltă definiție a caracterului militant al istoriei care trebuie să participe la „marea luptă pe care o duce omenirea pentru drept și unele popoare pentru existența lor”³⁵.

Astăzi ne sînt cunoscute etapele minuțios pregătite ale agresiunii hitleriste tinzînd spre cucerirea lumii. Iorga și-a dat seama din primul moment de pericolul pe care-l prezentau actele silnice ale lui Hitler pentru pacea lumii și a condamnat măsurile lui de revizuire a tratatului de la Versailles. Acțiunile lui Iorga pentru apărarea drepturilor popoarelor au crescut în amploare începînd cu anul 1938, atunci cînd Germania a trecut — prin alipirea forțată a Austriei — la agresiunea fățișă în Europa.

În Europa, poporul austriac a căzut primul victimă agresiunii hitleriste. Este îndeobște cunoscut faptul că în timpul primului război mondial Iorga a fost un dușman neîmpăcat al Imperiului habsburgic³⁶, care alcătua pe atunci un conglomerat de popoare aflate sub stăpînirea dualismului austro-ungar. După prăbușirea Austro-Ungariei în primul război mondial, Iorga s-a pronunțat în favoarea menținerii independenței și suveranității statului austriac creat în urma tratatului de la Saint-Germain. Pornind de la faptul că după această dată statul austriac se menținea „în limitele dreptului său național”, Iorga a respins ideea Anschluss-ului, susținută cu consecvență după 1918 de către pangermaniști. Pericolul înghițirii micului popor austriac de către „marea” Germanie a sporit considerabil după venirea lui Hitler la putere. Dacă hitleriștii n-au trecut imediat la alipirea Austriei, aceasta nu se explică prin aceea că ei ar fi renunțat la înfăptuirea planurilor lor, ci se datorește situației internaționale, care nu era de loc favorabilă realizării Anschluss-ului. În consecință, hitleriștii au amînat înfăptuirea Anschluss-ului pînă în 1938, cînd au socotit că a sosit momentul prielnic pentru a trece la lichidarea statului austriac. Încă înainte de alipirea la 13 martie 1938 a Austriei la Reich, N. Iorga a scos în evidență faptul că poporul austriac nu era de acord cu aceasta. El a subliniat că „alipirea” pe care o pregătea Hitler „nu se deosebește prea mult de anexare”³⁷. Iar într-un alt articol, publicat la cîteva luni după cîtopirea Austriei, istoricul deplîngea soarta acestei țări, ajunsă „numai la un trist Land Austria”³⁸.

După ocuparea Austriei, hitleriștii au ridicat deschis pretenții asupra Cehoslovaciei. Cerînd includerea regiunii sudete la Reich, Hitler urmărea de fapt ca prin desprinderea acestui teritoriu din corpul Cehoslovaciei să distrugă statul liber cehoslovac, care prezenta o piedică însemnată în calea înfăptuirii planurilor lui agresive în centrul și sud-estul Europei. În perioada respectivă, strînse legături uneau Cehoslovacia de România. Alături de Iugoslavia, ambele țări erau membre ale Micii Înțelegeri, creată imediat

³⁵ Cf. N. Iorga, *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*, în *Generalități...*, p. 259.

³⁶ Vezi V. Netea, *N. Iorga-historien et défenseur des peuples d'Autriche-Hongrie*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, III, p. 475 și urm.

³⁷ Vezi *Spirit austriac*, în „Timpul” din 7.III.1938.

³⁸ *Tu, felix Austria, nube*, în N.R. din 5.VII.1938.

după terminarea primului război mondial în scopul menținerii statu-quoului în centrul Europei contra tendințelor revizioniste. În cei aproape 20 de ani care trecuseră de la făurirea Micii Înțelegeri, între popoarele român și cehoslovac se stabiliseră sincere raporturi de prietenie. N. Iorga a fost în acest răstimp unul dintre promotorii apropierii între cele două popoare. În aceste condiții e lesne de înțeles că, atunci când Hitler a ridicat pretenții asupra Cehoslovaciei, Iorga a susținut cu simpatie cauza poporului prieten. El nu a fost de acord cu soluția cedării regiunii sudete Germaniei. Iorga cerea să nu se permită dictatorului nazist în nici un fel să se amestece în afacerile interne ale poporului cehoslovac, deoarece acest lucru ar crea un precedent periculos care ar îngădui apoi „unei căpățenii a întregii sale nații, de oriunde, să intervie în afacerile altei țări, azi Cehoslovacia, mâine Ungaria, poimîine Polonia sau România, cîndva și Franța, pentru Alsacia, iar înainte de toate imensa Rusie...”³⁹. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor a confirmat întru totul justetea temerilor lui Iorga : la conferința de la München din septembrie 1938, puterile occidentale au dat de fapt Cehoslovacia pe mîna lui Hitler, care a făcut un pas important spre cîștigarea dominației europene. Istoricul român a combătut hotărîrile conferinței mîuncheneze, unde „tetrarhia” europeană, spunea el, a procedat la „ciocîrțirea” statului liber cehoslovac fără voia acestuia⁴⁰.

În lunile care au urmat încheierii acordului de la München, N. Iorga și-a exprimat în repetate rînduri regretul profund pentru atingerea drepturilor în care fusese lovită Cehoslovacia. Adresîndu-se poporului român, Iorga îi cerea în acele zile să arate toată compasiunea lui pentru durerile prin care trece acest popor, „sincer prieten în libertatea sa cîștigată după trei sute de ani de robie”⁴¹. Încredințat că apelul său va găsi sprijin în rîndul poporului nostru, Iorga socotește că este momentul să-i încredințeze pe cehoslovaci că, „orice ar fi cu dînșii, ei pot fi siguri că aici ei pot găsi o mîngîiere în durerile pe care nu le putem ajuta”⁴².

Protestul lui N. Iorga împotriva actelor de silnicie ale Reichului nazist s-a făcut auzit și atunci cînd, la 15 martie 1939, forțele blindate ale Wehrmachtului au ocupat întreaga Cehoslovacie. Într-un articol scris chiar în primele momente după parvenirea știrii despre noua agresiune hitleristă, istoricul anunța plin de mînie : „Carele de asalt germane sînt la Praga”⁴³. Mai departe Iorga își exprima încă o dată convingerea sa neclintită în victoria finală a popoarelor, peste succesul de moment al cotropitorilor⁴⁴.

La numai cîteva săptămîni după ocuparea Cehoslovaciei, Europa a fost martora unui nou act agresiv din partea statelor fasciste : la 7 aprilie 1939,

³⁹ „Cantonizarea” statului, în N.R. din 13.IX.1938.

⁴⁰ Vezi N. Iorga, *Sfaturi pe întunerec*, II, Buc., 1940, p. 325.

⁴¹ *Ceva ce nu putem uita*, în N.R. din 5.IV.1939.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *La lumina trăsnetului*, în N.R. din 17.III.1939.

⁴⁴ *Ibidem*.

Italia mussoliniană atacă Albania. Ca și în cazul căderii Austriei sau a Cehoslovaciei, Iorga își ridică și de data aceasta glasul împotriva agresorului. El se declară solidar cu lupta dreaptă purtată de poporul albanez pentru apărarea țării sale. În același timp, Iorga a transmis Albaniei un apel încurajator cu asigurarea că poporul român este alături de cauza sa⁴⁵.

După cucerirea Cehoslovaciei și a Albaniei, următoarea victimă a agresiunii fasciste în Europa a fost poporul polonez. Intrarea trupelor naziste în Polonia în dimineața zilei de 1 septembrie 1939, a marcat începutul celui de-al doilea război mondial. Din primul moment al războiului, Iorga s-a ridicat în apărarea Poloniei. Stabilind că între Polonia și România au existat în trecut bune raporturi politice și economice⁴⁶, el a transmis adeseori cuvinte de încurajare eroicului popor polonez aflat în luptă cu ocupații. Marele istoric și-a manifestat admirația față de rezistența înverșunată opusă cuceritorului⁴⁷, iar după ce operațiile militare au luat sfârșit a susținut cu tărie că poporul polonez nu a fost înfrânt definitiv, ci numai covârșit pentru moment de forța „mecanice a toate stăpînitoare“ a inamicului⁴⁸. N. Iorga și-a manifestat convingerea că poporul polonez nu va înceta lupta contra cuceritorului pînă la triumful deplin al cauzei sale.

În primăvara anului 1940 războiul se extinde în nord-vestul și în vestul Europei. Rînd pe rînd, Reichul atacă și înrobește Norvegia și Danemarca, Belgia, Olanda și Franța. În aprilie 1940, Germania ocupă cele două țări nordice, Iorga s-a aflat alături de popoarele norvegian și danez, tipărind emoționante rînduri din care răzbate simpatia sa pentru curajul cu care aceste popoare au primit deschis lupta cu forțele inamicului⁴⁹. După ce la 10 mai 1940 Wehrmachtul atacă Olanda, Belgia și Franța, Iorga protestează cu energie împotriva forței dezlănțuite care tindea la cucerirea unor țări libere, al căror aport la făurirea civilizației mondiale îl aprecia ca fiind inestimabil. Plin de durere, istoricul consemna căderea Belgiei și a Olandei; el nu poate concepe pierderea acestor țări fără sentimentul unei pierderi iremediabile suferite de întreaga omenire. „Cît va trebui — se întreba Iorga — ca să se puie la loc ce se *poate pune la loc* din această imensă distrugere? Pentru munca și gîndul omenesc prin ce se poate înlocui toată această înfloritoare tinereță care s-a jertfit? Cum s-ar putea salva, după ura ce iese din atîtea suferinți, colaborarea umană?”

Și acest holocaust uriaș *pentru ce?*

E cineva care să-mi explice și mie pentru ce?”⁵⁰.

⁴⁵ *Nu uităm*, în N.R. din 18.IV.1939.

⁴⁶ *Vezi Ce este Cracovia*, în N.R. din 8.IX.1939; *Uesterplatte și Gdynia*, în N.R. din 3.X.1939.

⁴⁷ *Înainte teribilei fatalități*, în N.R. din 20.IX.1939.

⁴⁸ *N-avem destul pentru dînsii*, în N.R. din 7.X.1939.

⁴⁹ *Vezi Oamenii de jertfă*, în N.R. din 15.IV.1940; *Urmașul vikingilor*, în N.R. din 18.IV.1940.

⁵⁰ *Isprava*, în N.R. din 21.V.1940.

Zi de zi gîndul istoricului se îndreaptă către luptele purtate pe frontul din vest, unde considera că în acele momente se duce o mare bătălie de care depinde soarta popoarelor⁵¹. El dorește triumful acelora care „sfărîmați de ghiulele și bombe, luptă din rășputeri pentru sfînta dreptate și libertatea tuturoră”⁵².

Pentru a menține trează în inima poporului nostru pilda Franței, Iorga inițiază la 24 mai 1940, în toiul campaniei militare din Apus, un ciclu de conferințe radiodifuzate. În aceste conferințe, Iorga mărturisea că atenția lui se îndreaptă către „locurile tragediilor actuale”, pentru care încearcă „un sentiment de regret profund și... o înduioșare care nu se poate coborî în cuvinte”⁵³.

După capitularea Franței, considerată drept un act pe care orice minte omenească ar trebui să refuze a-l defini⁵⁴, Iorga a arătat aceeași nemărginită încredere în viitorul poporului francez. Astfel, comentînd inițiativa luată de un grup de francezi la sfîrșitul anului 1940 de a comemora 120 de ani de la nașterea lui Lamartine, istoricul român constata cu satisfacție că aceasta dovedește, o dată în plus, „un semn de vitalitate și de încredere, care dă cele mai bune speranțe marelui popor latin”⁵⁵.

În ultimele luni ale vieții, N. Iorga a asistat la cea mai cumplită tragedie care a lovit poporul nostru: mutilarea granițelor României și supunerea țării de către hitlerismul german. Ca semn de protest împotriva guvernului antonescian care consimțise la înghenunchierea țării, Iorga s-a retras din București în locuința lui de la Vălenii de Munte și, după aceea, la Sinaia. La scurt timp își încetează apariția ziarul „Neamul românesc”. Iorga se va dedica exclusiv studiilor istorice, lucrînd cu înfrigurare la întocmirea *Istoriologiei umane*, operă de vastă sinteză și care avea să fie unică în genul ei în întreaga istoriografie mondială. În această lucrare Iorga își propusese să reia și să dezvolte o idee care-i era scumpă lui, și anume să înfățișeze — potrivit noii concepții istoriologice la care ajunsese — istoria omenirii prinsă în acel moment în „strașnice dureri”⁵⁶. El nu a ajuns însă să-și termine opera proiectată. În ziua de 27 noiembrie 1940 a fost ridicat direct de la masa de lucru și ucis mișelește de o bandă de legionari înarmată. În felul acesta, N. Iorga a plătit cu propria-i viață pentru convingerile sale antihitleriste, pe care nu s-a temut să le împărtășească cu tărie lumii întregi în ultimii ani ai vieții sale. Moartea l-a împiedicat să participe la marea bucurie trăită în primăvara anului 1945 de către toate popoarele lumii eliberate prin lupta lor comună de urgia nazismului și domnia întunericului.

⁵¹ În acel moment U.R.S.S. nu intrase în război.

⁵² *O rugăminte care nu poate lipsi*, în N.R. din 23.V.1940.

⁵³ *Vezi* N.R. din 28.V.1940.

⁵⁴ *Finalul tragic*, în N.R. din 20.VI.1940.

⁵⁵ *Vezi* „Cuget clar” nr. 17 din 3.XI.1940, p. 270.

⁵⁶ *Vezi Generalități...*, p. 259.

Căci N. Iorga a fost unul dintre vestitorii acestei clipe a izbânzii popoarelor și a luptat neconținut pentru apropierea ei.

Fără îndoială, nu a fost posibil să surprindem în rîndurile de mai sus decît unele aspecte privind lupta purtată de Nicolae Iorga în anii agresiunii fasciste pentru apărarea drepturilor și intereselor fundamentale ale tuturor popoarelor. Prin întreaga lui activitate îndreptată în acest sens, marele istoric român s-a impus definitiv în conștiința popoarelor lumii. Astăzi multe dintre principiile apărute de el, referitoare la raporturile ce ar trebui sta-tornicite între state, au devenit norme unanim admise ale dreptului inter-național.